

Słownictwo niemieckojęzycznej prasy XIX-wiecznej Łodzi w tekstowo-tematycznym kontekście

Vocabulary of the German-language press of the 19th-century Lodz in a textual-thematic context

Zenon WEIGT

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi/ University of Humanities and Economics in Lodz

E-mail: zweigt@ahelodz.pl,

Abstract: Lodzer Zeitung was the first newspaper in Łódź, established at the beginning of the second half of the 19th century, which over time had all the features of a modern press, as for those times. It was published in German and oriented towards contacts with other national and foreign newspaper editorial offices. It fulfilled its role at that time not only as an information medium for entrepreneurs, craftsmen and merchants about the economic situation, but also supported the German community of Łódź in the cultural and national dimension. This article presents the results of vocabulary analysis in certain types of texts and selected topics, often related to current historical events or everyday life. The analysis concerned local vocabulary in official texts; politics in telegram texts; in the field of specialized topics, and nomenclature. The article contributes and encourages further scientific exploration of the analyzed newspaper.

Keywords: German newspaper, 19th century, Łódź, press texts and their vocabulary.

1. Ogólne tło historyczne

Chcąc mówić o imponującym rozwoju przemysłowym i kulturowym dziewiętnastowiecznej Łodzi, należy sięgnąć do jej historycznego tła już w osiemnastym wieku, a więc do wydarzeń historycznych: mianowicie do trzech rozbiorów Polski, które miały w swoich geograficzno-historycznych skutkach ogromny wpływ na jej dalszą historię. W wyniku pierwszego rozbioru z 1772 roku Polska musiała oddać prawie 30 procent swojego terytorium (i 35 procent ludności) na rzecz Rosji, Prus i Austrii. Na początku 1793 Prusy i Rosja podpisały drugi traktat rozbiorowy, w wyniku którego Polska utraciła dalsze terytoria, a następnie w 1795 roku Rosja, Prusy i Austria dokonały trzeciego rozbioru państwa polskiego. Polska zniknęła z mapy Europy na 123 lata. Istniał naród bez państwa. Trzeci rozbiór zmienił radykalnie mapę polityczną Europy. W XIX wieku, po Kongresie Wiedeńskim (1815), Łódź znajduje się pod zaborem rosyjskim i decyzją władz Królestwa Kongresowego staje się miastem rządowym. W procesie przekształcania się Łodzi z niewielkiej osady w miasto-metropolię Środkowo-Wschodniej Europy istotną rolę odgrywały procesy demograficzne.

Oskar Kossmann (1966: 150) podaje w swojej książce *Lodz. Eine historisch-geographische Analyse* wzrost liczby ludności z 767 mieszkańców w 1820 roku do 33533 w 1864 roku. Dane Kossmanna dotyczące stanu liczby ludności w Łodzi należy uzupełnić danymi spisu ludności z 1866 roku, zamieszczonymi w raporcie Zarządu Policmajstra miasta Łodzi, przedrukowanym w drugim numerze *Lodzer Zeitung* z dnia 5 stycznia 1866, który donosił:

Wedle obliczenia stan ludności miasta Łodzi z końcem roku 1866 okazał się następujący: Stale zamieszkałych: Prawosławnych 8, katolików 12.986, ewangelików 13.260, starozakonnych 7.167; razem: 33.421 osób. Za paszportami przebywających: Prawosławnych 15, katolików 3.342, ewangelików 2.289, starozakonnych 1.628. Razem: 7.274, czyli w ogóle osób 40.695. Łódź, dnia 31 (19) grudnia 1866. Naczelnik Wojenny i Zarządzający częścią Policyjną: Kapitan Schiemann. Naczelnik Kancellaryi Taubworcel.

Znaczną postacią dla rozwoju przemysłowego Łodzi był Wojewoda Mazowiecki Ramund Rembieliński. Dzięki jego staraniom Łódź zaliczono w 1820 roku do tzw. miast fabrycznych. Rembieliński wysłał swoich przedstawicieli na Śląsk, do Saksonii, Czech i Nadrenii, aby zachęcać niemieckich rzemieślników do osiedlania się na terenie Łodzi i w okolicznych miastach. Pierwsi osadnicy przybywają do Łodzi już w 1822 roku. Proponowano im tu korzystne warunki osiedlenia i zagospodarowania, a niektórzy z nich jeszcze przed przyjazdem do Łodzi składali w łódzkich niemieckojęzycznych gazetach oferty podjęcia pracy¹. To właśnie w XIX wieku rozwija się dynamicznie przemysł włókienniczy, kwitnie rzemiosło i handel; wiek XIX przyniósł także wiele zmian i przeobrażeń w europejskiej polityce, w rozwoju społeczeństw, osiągnięciach naukowych i w technice. Badania historyków i językoznawców, dotyczące XIX-wiecznej Łodzi, podkreślają jej dynamiczny rozwój gospodarczy, wskazują na procesy integracyjne mieszkańców Łodzi w wielokulturowym społeczeństwie i na koegzystencję wielu języków. Jednocześnie rozwija się prasa, będąca odzwierciedleniem tych dokonujących się procesów lokalnie i wychodzących na zewnątrz w relacjach krajowych i zagranicznych.

2. Wielonarodowość i wielokulturowość Łodzi. Powstanie gazety *Lodzer Zeitung*

Z początkiem XIX wieku napływ biednej ludności z okolicznych wsi jako taniej siły roboczej, szukającej swojej „ziemi obiecanej”, jak i wykształconych zagranicznych rzemieślników i kupców, sprzyja nie tylko rozwojowi przemysłu włókienniczego ale i powstawaniu różnorodności kulturowej i wyznaniowej², a także współistnieniu

¹ Np. w numerze 35/1867, s. 4, lewa szpalta, ogłoszenie „Zur Beachtung”, w którym 30-letni mężczyzna z praktyką zdobytą w zakładach włókienniczych Niemiec poszukuje pracy jako mistrz przędzalniany.

² Budziarek (1998), Puś (1998).

związanych z nimi obyczajów i języków³, które wzbogacają Łódź jak żadne inne miasto⁴. Prężnie rozwija się i kultywuje swoją przynależność narodową ludność niemiecka, głównie dla niej powstają pierwsze niemieckie gazety. *Vigilant*, nieznanemu autorowi krótkiego zarysu historii *Lodzer Zeitung* w tomie Nasarskiego (1988: 101), rozpoczął tekst mottem zaczerpniętym u Schopenhauera *Die Zeitung ist der Sekundenzeiger der Geschichte*⁵, i w niezwykle rzeczowy sposób podkreślił znaczenie gazety Jana Pertersilge dla Łodzi i jego niemieckojęzycznych mieszkańców, różnicując jednocześnie sytuację Niemców poza przemysłowym centrum: „*Das war ein denkwürdiger Tag* [2. Dezember (20. November) 1863 – ZW] *nicht nur für die Stadt Lodz, sondern für die gesamte deutsche Bevölkerung des Königreichs Polen. Den Deutschen fehlte ein periodisches Organ, und das war ein sehr ernster Mangel, da ja doch die erste Aufgabe einer Tageszeitung darin besteht, ein geistiges Band zwischen den Lesern zu bilden. Der Deutschen gab es auch vor fünfzig Jahren nicht so spärlich in Lodz wie sonst in Polen zerstreut. Die Deutschen in der Stadt konnten unter sich eine Gemeinschaft bilden und ihre Interessen gemeinschaftlich vertreten, dagegen standen ihre Mitbrüder außerhalb der Stadt, in den Flecken und sonstwo, außer Fühlung mit dem Zentrum. ...*”⁶.

Należy jeszcze dodać, że służą one nie tylko utrzymaniu i pielęgnowaniu niemieckości, są one również źródłem informacji dla przedsiębiorców dynamicznie rozwijającego się przemysłu, rzemieślników i kupców. Pierwszą z gazet, dającą początek niemieckiej prasie, były *Łódzkie Ogłoszenia/Łódzer Anzeiger*. Gazeta ta ukazywała się dwa razy w tygodniu w języku polskim i niemieckim. Pierwszy numer gazety ukazał się 2 grudnia (20 listopada) 1863 roku. W takiej postaci ukazywała się do 31 grudnia 1864 roku, a od 1 stycznia 1865 roku zmieniono nazwę gazety na *Lodzer Zeitung* (dalej LZ) i wydawano trzy razy w tygodniu. *Łódzkie Ogłoszenia* wydawał Johann Petersilge, a redakcja i ekspedycja gazety mieściła się przy ul. Piotrkowskiej 279. Według Kaszubiny⁷ przedruk pierwszego numeru z 2 grudnia 1863 ukazał się również jako dodatek do jubileuszowego numeru z okazji 25-lecia LZ w grudniu 1888 roku. Ostatni numer gazety wyszedł 22 stycznia (4 lutego) 1915 roku. W kolegium redakcyjnym byli między innymi August Thiele, Mauritius Tauber (dyrektor banku w 1888 roku), Leopold Zoner (fotograf)⁸, Karl (Carl) Wilkens, Alexander Milker, Alexander

³ Wieloletnie badania nad językiem XIX i XX wieku Łodzi prowadziła Katedra Historii Języka Polskiego i Filologii Słowiańskiej UŁ. Por. Bieńkowska (1995) oraz Staszewska (1999).

⁴ Zob. Bieńkowska (1995).

⁵ Przywołany cytat brzmi właściwie w oryginale „*Die Zeitungen sind der Sekundenzeiger der Geschichte. Derselbe aber ist meistens nicht nur von unedlerem Metalle als die beiden anderen, sondern geht auch selten richtig*“ – źródło: Schopenhauer, A. *Parerga und Paralipomena*. Tom 1 i 2. Frankfurt a. Main 1851 (URL: <https://www.zitate.eu/autor/arthur-schopenhauer-zitate/129713>). [Pobrano 17.06.2023].

⁶ Wszystkie cytaty i przykłady z dawnych źródeł podaję w oryginalnej pisowni, z błędami językowymi różnego rodzaju, literówkami, błędami zecerskimi, omyłkami itp.

⁷ Kaszubina (1967: 112, 116–117, 131).

⁸ Wg. zamieszczonego w wydaniu jubileuszowym wykazu *Firmen-Verzeichniß der in den Städten Lodz, Zgierz u. Pabianice bestehenden Fabrik=Etablissements, Handels=Geschäfte und Gewerbetreibenden Zoner* posiadał: *photographisches Atelier, Zielnastr. 13*.

(Alexis) Drewing, Karl Schmidt, dr Ch. J. de Voss, Max Warrikoff (Warrikow), Hermann Heine i pastor Klemens Rondthaler⁹.

3. Struktura gazety

Dla prezentacji struktury gazety posłużę się kompletnym rocznikiem LZ z 1867 roku; pierwszy numer LZ tego rocznika ukazał się w czwartek 3 stycznia 1867. Charakterystyczne jest, że w numerze tym informacje od redakcji podane są w języku niemieckim i polskim, w dwóch sąsiadujących szpaltach. Dotyczą one siedziby redakcji, ekspedycji (mieszczącej się na ul. Konstantynowskiej 327) oraz o cenach abonamentu (rocznie 3 ruble, półrocznie 1 rubel 50 kopiejek i kwartalnie 75 kopiejek). Swoje przedstawicielstwa LZ miała w Warszawie oraz w Kaliszu. Format gazety wynosił 2⁰ z dwoma szpaltami przez wszystkie cztery strony. Z czasem powiększała się liczba stron i powiększył się format gazety. Gazeta drukowana była pismem gotyckim (fraktura). Gazeta uzyskała z czasem coraz większe poparcie władz miejskich oraz przemysłowców i kupców łódzkich. W celu zapewnienia gazecie zbytu Jan Petersilge zwrócił się do Rady Miejskiej z prośbą o wprowadzenie obowiązkowej prenumeraty. Petycję rozpatrzono pozytywnie i zgodnie z tym, już w pierwszym okresie istnienia gazety (1863-1865) liczba prenumeratorów wynosiła 300, w 1877 roku – 500, w 1888 – 2000 i w 1899 roku 5500 prenumeratorów, głównie przedsiębiorców, rzemieślników, właścicieli hoteli, lokali gastronomicznych oraz zajazdów¹⁰.

4. Tekstowo-tematyczna charakterystyka słownictwa *Lodzer Zeitung*

4.1. Rodzaj tekstu prasowego

Cytowany wyżej Vigilant wskazał na rubryki w strukturze omawianej gazety – z perspektywy 1881 roku, tzn.: *Inland: Nachrichten; Ausland: Nachrichten; Lokales: Nachrichten; Technische und Handelsnachrichten; Neueste Nachrichten; Nützliches in Haus=, Land= und Garten=wirtschaft; das Feuilleton, Roman, Vermischtes und kleine Feuilletons wie Ausstellungsberichte, Briefe aus Weltstädten u.s.w.* Autor dostrzega jednocześnie brak innych rodzajów tekstów prasowych, jak np. artykułu wstępnego czy dokładniejszego przedstawienia aktualnego zagadnienia w formie artykułu prasowego. Z perspektywy współczesnych tekstologicznych badań dziennikarstwa brak było organizacji w podziale na poszczególne rodzaje tekstu prasowego i jego lokalizacji w ramach ukazujących się cyklicznie wydań.

Dla zaprezentowania niektórych cech charakterystycznych słownictwa w kontekście tekstowo-tematycznym wybrane zostały przykładowo teksty z różnych roczników LZ. Ich wybór determinowały głównie cechy języka i funkcji tekstu prasowego, o których pisze Michoń (2020: 31) następująco:

⁹ Por. wydanie jubileuszowe, str. 24 (*Kirchen und Geistlichkeit*): Od 10 marca 1867 roku pracuje w ewangelicko-luterańskim kościele *Świętej Trójcy*.

¹⁰ Kaszubina (1967: 116, 131).

Ihre Sprache ist komplex, elaboriert, explizit, dekontextualisiert, weniger persönlich (bis auf einige Ausnahmen meinungsbetonter Texte), konzentriert auf neue Informationen und ist in höherem Grad organisiert. Das Liefern oder Erklären neuer Informationen sind die Hauptfunktionen der journalistischen Presstexte. Im Vordergrund jedes Presstextes steht eine neue Information im Sinne des Informativitätskriteriums. Außer ihnen gibt es jedoch auch unterhaltsame und allgemeinnützliche Texte. Für die meisten Sprachbenutzer gelten im Allgemeinen die pragmatischen Ziele oder die Struktur als die einfachsten Erkennungsmerkmale einzelner Presstexte, die jeweils als entsprechende publizistische Textsorten bezeichnet werden.

Dlatego mając na uwadze osiągnięcie zamiaru badawczego i wybiórcze zaprezentowanie jego wyników, rodzaj tekstu jest tłem, a tematyka informacji przedmiotem oglądu słownictwa XIX-wiecznej prasy łódzkiej, na przykładzie gazety *Lodzer Zeitung*, z konieczności przykładowo, w niżej przedstawionych tekstach i kręgach tematycznych: Tematyka lokalna, teksty urzędowe; Polityka, teksty telegramów; Słownictwo specjalistyczne, nazewnictwo.

4.2. Tematyka lokalna, teksty urzędowe

W pierwszych rocznikach LZ, głównie na pierwszej (a później i na następnych stronach), zamieszczane były ogłoszenia i obwieszczenia (*Bekanntmachungen*) władz odgórnych w kwestiach porządkowych oraz zarządczych i przepisy instytucji lokalnych władz, w tym urzędów i reprezentujących je osób, łącznie z osobą o najwyższym znaczeniu, tzn. carem Aleksandrem II. W kwestiach porządkowych pojawiały się często *Ogłoszenia policyjne/Polizeiliche Bekanntmachungen*. Miały one oficjalny charakter i drukowane były w sąsiadujących ze sobą szpaltach w języku polskim i niemieckim. I tak np. w pierwszym wydaniu LZ z dnia 2 grudnia (20 listopada) zamieszczono ogłoszenie Policmajstra Miasta Łodzi w sprawie prowadzenia książek meldunkowych, który *podaje do publicznej wiadomości*:

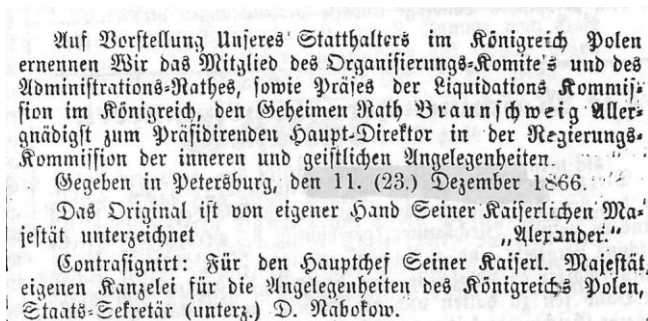
Pragnąc zasłonić Mieszkańców tutajszych od odpowiedzialności za przekroczenia przepisom Stanu Wojennego, - w ponowieniu tylokrotnie oznajmianych Rozporządzeń ogłaszam co następuje: [...]3) Każdego dnia wieczorem, książki te produkowane być winny z paszportami Inspektorom Cyrkułowym, a następnego dnia zrana w Zarządzie mojem, gdzie jednocześnie i Osoby podróżujące meldować się zostają w obowiązku.

U współczesnego czytelnika budzą wątpliwość leksemy *zasłaniać kogoś od czegoś* oraz *produkować*. Znaczenie pierwszego z nich podaje (PWN) 2. «*odgradzając, ochronić kogoś lub coś przed czymś szkodliwym lub uciążliwym*», natomiast po wyjaśnienie znaczenia drugiego sięgamy do słownika Doroszewskiego (SJPdor), ponieważ brak jest jego znaczenia w słowniku PWN w użytym kontekście. W punkcie czwartym hasła znajdujemy wyjaśnienie: 4. << *przedstawiać, prezentować co komu; pisać się czym; odtwarzać, wykonywać utwór muzyczny ...*>>. W tekście nie-

mieckim synonimami tych leksemów są: *beschützen* oraz *vorlegen*. Struktura tego rodzaju ogłoszeń jest prosta, zakończona podaniem miejsca, daty i nazwiska podpisującego wraz z stopniem wzgl. określeniem wykonywanej funkcji.

Dla porównania przedstawię tekst ogłoszenia/ukazu, niem. *Erlass*, które pisane były przez carskich ministrów/urzędników. Ich struktura charakteryzowała się niezwykle formalną formą wypowiedzi, z zachowaniem wszelkich dworskich zasad protokolarnych, wprowadzonych zwykle przez *preambułę*: *Von Gottes Gnaden Wir Alexander II, Kaiser und Selbstherrscher aller Neussen, König von Polen, Großherzog von Finnland, etc, etc, etc.*

Właściwy tekst przykładowego ukazu (ryc. 1) jest aktem nominacji Tajnego Rady Braunschweiga na urzędującego Dyrektora Naczelnego Komisji Rządowej do spraw wewnętrznych i kościelnych. Warto zwrócić tu uwagę na szereg nazw pełnionych funkcji przedstawicieli najwyższej władzy: *Seine Kaiserliche Majestät, Staats= Sekretär Statthalter*, pozycji ministerialnych *Präses, Geheimer Rath, Präsidirender Haupt= Direktor* jak i nazw własnych komisji, rad itp., np. *Organisierungs= Komite, Liquidations Kommission, Administrations= Rath*.

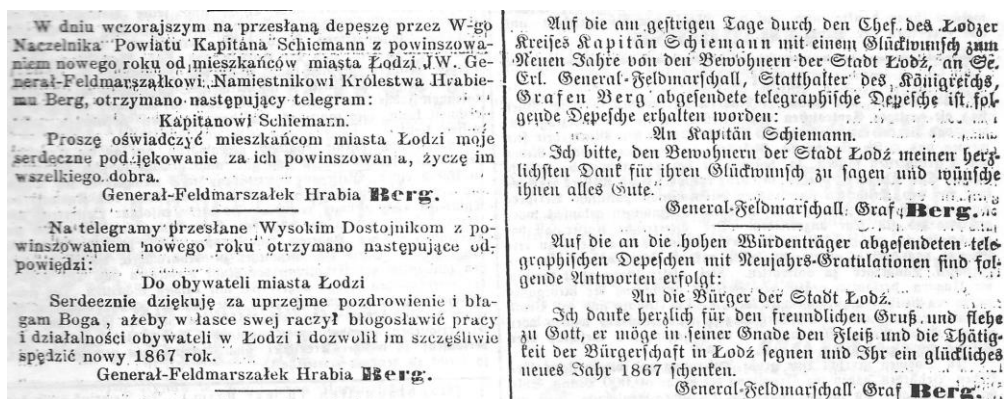
Ryc. 1. Przykładowy ukaz – akt nominacji.

Dokument kończy formuła o miejscu i dacie ogłoszenia ukazu: *Gegeben in Petersburg, den 11. (23.) Dezember 1866*¹¹. Rozporządzenia w imieniu Majestatu zawierały w preambule dodatek *Im Namen Seiner Majestät* oraz zakończenie *Der Statthalter des Königreichs Polen General-Feldmarschall Graf Berg*. Ukazy rzadko drukowane były w języku polskim, a ich preambuła wyglądała wtedy następująco: *MY Alexander II., Cesarz Wszech Rossyi, król Polski, etc. Wiadomo czynimy, iż Trybunał Handlowy w Warszawie, w Imieniu Naszem wydał wyrok następujący: ...* Natomiast klauzula kończąca miała strukturę podobną do dzisiejszych tekstów aktów notarialnych z czasownikiem *dziać się*, wprowadzającym miejsce i czas czynności: *Działo się w Warszawie na posiedzeniu Trybunału Handlowego dnia 28 kwietnia (10 maja) 1873 r. Trybunał Handlowy w Warszawie*¹².

¹¹ Nr 1/1867, s. 1.

¹² Nr 53/1873, s. 3.

Urzędy niższej rangi, jak na przykład *Magistrat miasta Łodzi*, wstawiały swoje ogłoszenia w każdym numerze LZ, niekiedy zbiorczo dla wielu ogłoszeń, jednak pod jednym tytułem, jak np. dla następującego przekazu:

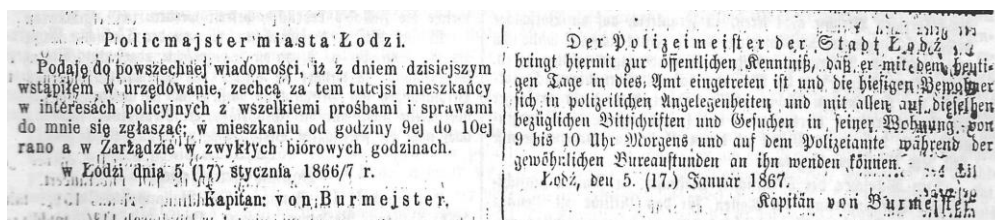

Ryc. 2. Magistrat miasta Łodzi.

Zakończenie ogłoszenia podawało miejsce jego wystawienia, datę oraz podpis urzędującego prezydenta i sekretarza: *w Łodzi dnia 30 grudnia (11 stycznia) 1866/7 r.*

Prezydent: P o h l e n s. za sekretarza: G ó r s k i.

Dokumentami porządkującymi sprawy organizacyjne i administracyjne w mieście były *uwidomienia urzędowe* (8/1867, s. 1), np. policmajstra miasta Łodzi (ryc. 3):

Ryc. 3. Uwidomienie urzędowe policmajstra miasta Łodzi.

Do podobnych tekstów należały również *obwieszczenia*, np. *Rejenta Kancelaryi Okręgu Zgierz* (14/1867, s. 2), *Naczelnika Powiatu Łódzkiego Kapitana Schiemanna*, (31, 35/1867, s. 1), dyrektorów *Kantorów Banków* (20/1867, s. 1) oraz innych ważnych instytucji miasta Łodzi.

Do tekstów urzędowych, drukowanych w LZ, należy zaliczyć również tabelaryczne *Taksy wiktuałów*, odnoszących się do cen podstawowych artykułów spożywczych, ustalanych miesięcznie przez władze miasta, celem ujednoczenia poziomu cen oraz zapobiegania manipulacjom w handlu miejskim. Świadczą one o tym, jak dalece życie codzienne mieszkańców Łodzi regulowane było przepisami, dają również pogląd na temat porządku administracyjnego i zarządczego władarzy miasta, oraz informacje o słownictwie odnoszącym się do sfery życia codziennego. Poza tym należy

zauważyć, że tabela taksy zawierała również ceny dla żywności koszernej, a więc dostrzegano potrzeby zachowania reguł religijnych dla jednej z grup mieszkańców Łodzi (ryc. 4).

Taksa wiktuałów na miesiąc luty r. b. ustanowioną została jak następuje:		Die Preise der Lebens-Mittel sind für den Monat Februar d. J. folgendermaßen bestimmt worden:	
WOŁOWINA. kop.		WIEPRZOWINA. kop.	
Mięsa wołowego funt	7 1/2	watrobę, serce, lekkie	
za poledwicy	11 1/4	pluca	36.
10 wiązek flaków	45	nerki	12.
Wątrobę	15	sadła świeżego funt	18
Serce całe	18 3/4	smalcu topionego	21
Dudy z płuc. i lek.	11 1/4	słoniny świeżej	19
Cynadry	11 1/4	wędzonej	23
Ozór	33 3/4	suszzonej	21
Głowę z mordą	45	4 nogi po pierwszą pętlinę	24
Cztery nogi	22 1/2	BUŁKI I CHLEB. kop.	
Kaptury bez części mięsnej jako w mięsie już li-czonej	7 1/2	Bułka pszennej funt	5 1/2
Pud toju czystego cyniu funt.		Bułka z mąki pszennej za 1/2 kop. ma ważyć zolot.	8 3/4
rs. 4 kop. 50		Bułka z mąki pszennej za 1 kop. ma ważyć zolot.	17 1/2
Funt toju	11 1/4	Placek solony za 1/2 kop. ma ważyć zolot.	18
CIELEJCINA. kop.		Chleb ptylowy z mąki parowej	
Cieleciny funt	8	funt 1	4
Za głowę z mózgiem	12	za kop. 15 funt. 3 zol. 72	
4 nogi	12	za kop. 12 — funt 3 zol.	
lekkie z sercem	8	za kop. 6 — funt. 1 zol. 48	
watrobę	8	Chleb żytni z mąki pośledniejszej funt 1	3 1/4
kreski	16	za kop. 15 funt. 4 zol. 43	
mleczko	8	za kop. 12 funt. 3 zol. 56	
WIEPRZOWINA. kop.		za kop. 6 funt. 1 zol. 78	
Za wieprzowiny funt ze szpondrem	12.	Chleb razowy funt 1	2 1/2
bez szpondru	11.	MIEŚSO KOSZERNE: kop.	
głowę i ozór	96.	Koszernej wołowy funt	7 1/2
w Łodzi dnia 19 (31) stycznia 1866 roku.		Cieleciny funt	8
		Präsident. Pohlens.	
		Die Preise der Lebens-Mittel sind für den Monat Februar d. J. folgendermaßen bestimmt worden:	
Rindfleisch. Kop.		Schweinefleisch. Kop.	
Rindfleisch, das Vfd.	7 1/2	Nieren	12
für das Lendenstück	11 1/4	Krischer Schmeer	18
10 Gebind Fleck	45	Ausgeschmolzenes Schmalz	21
die Leber	15	Ein Pfund frischer Speck	19
das ganze Herz	18 3/4	Ein Vfd. getrockneter Speck	21
Geshlinge	11 1/4	Ein Vfd. geräucherter Speck	23
die Nieren	11 1/4	4 Füße bis zum ersten Gelenke	24
die Junge	33 3/4	Emmel und Brod.	
den Kopf mit Maul	45	Eine Emmel von Weizenmehl für 1 Pfund	
vier Füße	22 1/2	Kop. 5 1/2	
die Kappen ohne Fleischtheile, welche beim Fleisch schon berechnet sind	7 1/2	Eine Emmel von Weizenmehl für 1/2 Kop. 8 3/4 Sol.	
Ein Vfd frisches Talg (vierzig Pfund)	4 Kop. 50	Eine Emmel von Weizenmehl für 1 Kop. 17 1/2 Sol.	
Ein Pfund Talg —	11 1/4	Ein Salzstuck für 1/2 Kop. 18 Sol.	
Kalb fleisch. Kop.		Koggenbrod von Dampfrost für 1 Pfund	
Kalb fleisch, das Vfund	8	für 1 Kop. 4 Kop.	
für den Kopf mit Gehirn	12	für 15 Kop. 3 Vfd. 72 Sol.	
vier Füße	12	für 12 Kop. 3 Vfd. —	
die Lunge nebst Herz	8	für 6 Kop. 1 Vfd. 48	
die Leber	8	Koggenbrod von geringerm Mehl für 1 Pfund 3 1/4 Kop.	
das Gefröße	16	für 15 Kop. 4 Vfd. 43 Sol.	
das Kalbsbröckchen	8	für 12 Kop. 3 Vfd. 56 Sol.	
Schweinefleisch. Kop.		für 6 Kop. 1 Vfd. 78 Sol.	
Schweinefleisch, das Vfund	—	Schrotbrod für 1 Vfd. Kop. 2 1/2	
degl. fettes, Vfund	12	Krischer Fleisch. Kop	
degl. mageres, Vfd.	11	Krischer Rindfleisch das Vfd. 7 1/2	
Kopf und Junge	96	Kalbfleisch das Vfund 8	
Leber, Herz und Lunge	36		
Łódź, den 19. (31.) Januar. 1866.		Präsident. Pohlens.	

Ryc. 4. Tabularyczne przedstawieni cen podstawowych artykułów spożywczych.

Wymienione wyżej teksty były ogłoszeniami dwujęzycznymi, polsko-niemieckimi, w późniejszych wydaniach redagowane były również w parze językowej rosyjsko-niemieckiej (np. rocznik 1873) i w języku francuskim, na tej samej wysokości w sąsiednich szpaltach.

4.3. Polityka, teksty telegramów

Inne teksty, poza tekstami urzędowymi czy anonsami, które wraz z rozwojem LZ były zamieszczane w powtarzających się rubrykach, dotyczyły tematów wykraczających poza sprawy lokalne, a mianowicie polityki. Tematy polityczne pojawiały się w rubrykach *Politische Rundschau*, *Neueste Nachrichten*, głównie w formie tekstów telegraficznych odnoszących się do polityki krajowej (w początkowym okresie istnienia gazety) przeważnie jako przedruki z innych gazet lub w formie relacji zagranicznych korespondentów względnie redakcji. Telegraficzne relacje odnosiły się do polityki europejskiej i światowej, wypowiedzi i oświadczeń przedstawicieli rządów państw,

reprezentacji monarchii, konfliktów międzynarodowych i innych wydarzeń politycznych, oraz wojen. Na okres wydawania LZ (1863-1915) przypadły trzy wojny¹³, między innymi wojna francusko-pruska w latach 1870 i 1871, której temat przewija się w tekstach telegramów oraz w relacjach zagranicznych korespondentów i redakcji jest źródłem charakterystycznego słownictwa (np. 97/1870, s. 1-3), odnoszącego się do działań wojennych *Waffenthat*, *Kundschafter*, *Erstürmung*, *Rekognoszirung*, *die weiße Fahne aufstecken lassen* i obiektów o charakterze wojskowym *Citadelle*, *Arsenal*, armii *Streitkräfte*, *Armeekorps*, rodzajów oddziałów *Kürassier=Regiment*, *Infanterie=Regiment*, *Kampagne*, uzbrojenia *Mörserbatterie*, nazw funkcji i stopni wojskowych *Ordonnanz*, *die Korps der Generale*, *Sergeantmajor*, *Bataillon Jäger*, *Oberstleutenant*, *Eskadronschef*, *Bataillions=Kommandeurs* („-s” w liczbie mnogiej), *Platzkommandant*, *General=Adjutant des Kaisers*, itp. - przykłady z oryginalną pisownią. W tym samym wydaniu LZ tematyka wojenna kontynuowana jest w rubryce *Verschiedene Mittheilungen*. Czytelnik znajduje tu bezpośredni opis korespondenta gazety „Daily News”, na żywo z pola bitwy pod Rezonville. Oto skrócony opis bitwy z wojskowo-wojennym słownictwem (ryc. 5):

Verschiedene Mittheilungen.

= Ueber die Schlacht von Rezonville schreibt der Korrespondent der „Daily News“ aus dem königlichen Hauptquartier: „Von dem Hügel, auf dem ich stand auf dem Schlachtfelde von vorgehern (16.) überfah man das großartige Schlachtfeld links von mir bog, mit Bappeln besetzt, der Weg nach Verdun und Paris mit seinen Dörfern, rechts hinter mir Gorze. Die großen Repräsentanten Preußens standen auf demselben Felde mit mir, der König, Bismarck, Moltke, Prinz Karl, Prinz Friedrich Karl, auch Scheridan. Als ich kam, wurden die Franzosen gerade aus dem Theil von Gravelotte, der Malmaison heißt, trotz verzweifelter Gegenwehr vertrieben und zogen sich auf eine neue Position jenseits Gravelotte zurück. Ihr Gebrüll hörte keinen Augenblick auf, und dazwischen klang der seltsam knarrende Laut der Mitrailleusen. Die preussische Artillerie stand nördlich und südlich vom Dorfe; hier rasten die Mündungen der Kanonen eigenthümlich aufwärts. Die Franzosen hielten Stand, die Preußen stürmten vor, und starben beide zu Hunderten, fast zu Tausenden. Die Schlacht wüthete hier unbeschreiblich; die Franzosen müssen die Bedeutung dieser Kanonen erkannt oder gewusst haben, daß der Rückzug ihres rechten Flügels ihre Niederlage bedeutete. Doch allmählich ging ihre Artillerie zurück und die Dampfswolke von Norden kam entsprechend näher; aber die letzten Schüsse am Abend fielen an jener Stelle gegen 9 Uhr.“

Ryc. 5. Skrócony opis bitwy z wojskowo-wojennym słownictwem.

¹³ Teksty relacji wojennych z wojny francusko-pruskiej (1870-1871), rosyjsko-japońskiej (1904-1905) oraz wybuchu I. Wojny Światowej analizuje w swojej monografii Marcin Michoń (2020).

4.4. Słownictwo specjalistyczne, nazewnictwo

Lodzer Zeitung była gazetą śledzącą i opisującą (początkowo w jednoznacznych rubrykach, a następnie w formie osobno zatytułowanych artykułów) wszelkie nowości w świecie techniki i wynalazczości nie tylko lokalnie, ale i w wymiarze krajowym i europejskim. Prawdziwą słownikową skarbnicą tego czasu, poza wskazanymi przeze mnie w innych publikacjach inseratów, jest jubileuszowe wydanie LZ „*XXV. Jubiläums=Beilage zur Lodzer Zeitung Nr. 276*” z dnia 20 listopada (2 grudnia) 1888 z okazji 25-lecia gazety 1863-1888, w formie kroniki, która znajdzie się w polu moich zainteresowań językowych i tekstowych. Dla celów aktualnego tekstu wskażę jedynie kręgi tekstowo-tematyczne z wartościowym dla badań gazетowych słownictwem. Podtytuł pierwszego rozdziału *Beiträge zur Geschichte der Städte Łódź, Zgierz i Pabianice*, autorstwa członka zespołu redakcyjnego LZ, C. Wilkensa, wskazuje na terytorialny zasięg treści kroniki, a wprowadzenie do części omawiającej miasto Łódź rozpoczyna się mottem, w formie przysłowia „*Die Gegensätze berühren sich!*”, po którym przedstawione zostają niektóre kontrasty metropolii przemysłowej jak na przykład pałace fabrykantów vs. prymitywne warunki bytowania sporej części mieszkańców Łodzi, co zapowiada krótki cytat oryginału: [...] *Wohin wir in dieser im Zeitraume einer 65jährigen industriellen Entwicklung mit erstaunlicher Schnelligkeit zu der jüngsten europäischen Großstadt herangewachsenen Industriestadt blicken, überall drängen sich der Wahrnehmung Gegensätze, vielfach schroffster Art, auf. [...]* (str. 1). Szerokiemu spektrum tematycznemu towarzyszy bogate słownictwo, np.: w części omawiającej zasoby fabryczne potencjału przemysłowego Łodzi mamy do czynienia z słownictwem specjalistycznym określającym rodzaje nazw maszyn włókienniczych i urządzeń, w zależności od branży, np. *Wollspinnerei, Vigognespinnerei, Wollbleicherei; Dampfmaschine, Dampfkessel, Gießofen*, poza tym nazwy zawodów *Webstuhlarbeiterin, Gerber, Stellmacher, Gießler* itp., ale i słownictwo odnoszące się do rodzajów ówczesnych podatków, np. *Rauchfangsteuer, Feuersteuer, Erbzins an die Kujawer Bischöfe*, nazwy szkół, np. *Elementarschule, Fabrikschulen, mittlere Lehranstalten, Sonntagshandelschule*, stowarzyszeń, organizacji i instytucji *Gilde: Lodzer Bürger=Schützengilde, Innung: Ofensetzer=Innung, Verein: Verein deutschsprechender Meister und Arbeiter in Lodz, Friedensgerichts=Institutionen*, itp.

5. Podsumowanie

Lodzer Zeitung była pierwszą gazetą na terenie Łodzi, powstała na początku drugiej połowy XIX wieku, która przejęła z czasem wszystkie cechy prasy nowoczesnej¹⁴, jak na ówczesne czasy, wydawanej w języku niemieckim, na wyspie językowej¹⁵, zorien-

¹⁴ Wydawnictwo *Verlag F. Petersilge's Erben* w ofercie handlowej dla chcących zamieścić w LZ inseraty pisała o *Lodzer Zeitung* jako o najstarszej gazecie w Łodzi, solidnej, ciekawej, zajmującej i różnorodnej handlowo, z interesującą beletrystyką i bogato ilustrowaną: *Fortschrittliches Organ der Deutschen Westrußlands; Reichhaltiges Handelsblatt; auserlesener belletristischer Inhalt und reicher aktueller Bilderschmuck* (Nasarski 1988: s. 100).

¹⁵ Por. Michoń (2020).

towaną na kontakty z innymi krajowymi i zagranicznymi redakcjami gazet. Była również źródłem informacji gospodarczych i handlowych dla przedsiębiorców, rzemieślników i kupców w wymiarze lokalnym i zewnętrznym. Spełniała również oczekiwania niemieckich reprezentantów społeczności Łodzi, szczególnie w wymiarze kulturowym i narodowościowym. Niniejszy artykuł odnosi się do słownictwa jedynie niektórych rodzajów tekstów, które w wybranym odcinku czasowym były charakterystyczne w dominującej tematyce, często związanej z aktualnymi wydarzeniami historycznymi, bądź towarzyszącej społeczności łódzkiej w życiu codziennym: Tematyka lokalna, teksty urzędowe; Polityka, teksty telegramów; Słownictwo specjalistyczne, nazewnictwo. Nadawały one wtedy określonego charakteru wydaniom LZ i jednocześnie świadczyły o dużym zaangażowaniu dziennikarzy i wydawnictwa w wypełnianiu swojej znaczącej roli głównie jako medium o charakterze informacyjnym. Niniejszy tekst jest przyczynkiem w tym zakresie do eksploracji naukowej analizowanej gazety.

Bibliografia

- Bieńkowska, D. (1995), *Głosy prasy o polszczyźnie Łodzian z przełomu XIX i XX wieku*, (w:) D. Bieńkowska (red.), *Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące*. Tom 2. Łódź, 186–193.
- Bieńkowska, D./ M. Kamińska (2002), *Das Zusammenleben verschiedener Nationalitäten im Lodz der Vorkriegszeit aus linguistischer Sicht*, (w:) A.R. Hofmann, A.V. Wendland (Hrsg.), *Stadt und Öffentlichkeit in Ostmitteleuropa 1900 – 1939. Beiträge zur Entstehung moderner Urbanität zwischen Berlin, Charkiv, Tallinn und Triest*. Geisteswissenschaftliches Zentrum. Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e.V., Leipzig. Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Band 14. Stuttgart, 171–181.
- Budziarek, M. (1998), *Łódzki bedeker wyznaniowy*. Łódź.
- Doroszewski, W. (1964), *Słownik języka polskiego*. T. 6. Warszawa. (SJP Dor).
- Hohmeister, K.-H. (1981), *Veränderungen in der Sprache der Anzeigenwerbung. Dargestellt an ausgewählten Beispielen aus dem „Gießener Anzeiger“ vom Jahre 1800 bis zur Gegenwart*. Frankfurt a.M.
- Kaszubina, W. (1967), *Bibliografia prasy łódzkiej 1863-1944*. Warszawa.
- Kossmann, O. (1966), *Lodz. Eine historisch-geographische Analyse*. Würzburg.
- Michoń, M. (2020), *Berichterstattung deutschsprachiger Lokalzeitungen an der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts – die Lodzer Zeitung und der Gießener Anzeiger im Vergleich*. Łódź-Kraków.
- Nasarski, P.E./ E. Effenberger (współred.) (1988), *Lodz „Gelobtes Land“. Von deutscher Tuchmachersiedlung zur Textilmetropole im Osten. Dokumente und Erinnerungen*. Westkreuz-Verlag Berlin/Bonn.
- Puś, W. (1998), *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793 – 1914*. Łódź. PWN. Słownik języka polskiego PWN, wersja online.
- Radziszewska, K. (1997), *Niemieckimi śladami po „Ziemi Obiecanej“/Auf deutschen Spuren im „Gelobten Land“*. Łódź.

- SJP (1978). *Słownik języka polskiego*. M. Szymczak (red.). PWN, Warszawa.
- Staszewska, Z. (red.) (1999), *Miasto. Teren koegzystencji pokoleń*. Łódź.
- Weigt, Z. (2003): *Fachsprachliche Elemente in den Werbeanzeigen der Lodzer Zeitung - ein Erbe der sprachlichen Entwicklung*, (w:) B. Golčáková/ H. Potměšilová/ C. Koy/ K. Vacková (red.), *Sborník příspěvků z konference ProfiLingua 2003*. Fakulta Humanitních Studií ZČU v Plzni. Lingvistická Pracoviště FHS. Dobrá Voda 2003, 325–330.
- Wolińska, O. (1987), *Język XIX-wiecznych wiadomości prasowych*, (w:) „Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 892. Katowice.